

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Julia A. Clancy-Smith - *Mediterraneans:North Africa and Europe in an Age of Migration, c. 1800–1900*

Mohamed Aziz Zghonda

Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, medazizzgh80@gmail.com

ORCID: 0009-0002-5365-6559

Journal of Migration and Political Studies

MIPOS 2023

Cilt Volume I - Sayı Number I

ss. pp. 92-95

Geliş Tarihi Received: 26.09.2023

Kabul Tarihi Accepted: 28.09.2023

Amerikalı Julia Ann Clancy-Smith, Arizona Üniversite'sinde çalışan bir tarih profesörüdür. 2021 yılında öğrencilerle olan başarısı sayesinde WHOME (OrtaDoğu'nun Kadın Tarihçileri) rehberlik ödülüne layık görülmüştür. Sosyal bilimler alanında çok sayıda makaleleri, ansiklopedi bölümleri ve kitap/film incelemeleriyle dolu bir geçmişe sahip olan Clancy-Smith, ayrıca 2011 Fransız Sömürge Tarih Kurumu Kitap Ödülü ve 2011 Phi Alpha Theta Tarih Onur Topluluğu Ödüllerini kazanan "Mediterraneans: North Africa and Europe in Age of Migration" adlı çalışmanın da yazarıdır.

1973 yılında Tunus'a İngilizce öğretmenliği yapacak gönüllülerle gelen Julia Ann'ın görevini Kayravan'da yapması Cezayir'in kıyılarına kadar ülkenin çeşitli bölgelerine seyahat etmesini kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda güney Akdeniz memleketlerini konu alacak nicel bir çalışma başlatmasını da sağlamıştır. Böylece incelemeye konu olan bu kitap, Cezayir ve özellikle Tunus'un göç ve demografik tarihini indirgemecilikten kurtararak detaylı ve kapsamlı bir çalışma konusu haline getirmiştir.

Kitabını metodolojik olarak mekânsal yaklaşıma dayandıran Julia Ann'ın eserini yazmasının temel nedenlerinden biri olarak "Akdeniz ve Orta Doğu"ya yönelik eski alan çalışmalarının yetersizliğinin yanında "sürekli bölgesel olarak otantik olanı arayan ve sonuç olarak melez Avrupa-Doğu şehirlerini ve orta sınıf sakinlerini marjinalleştiren" metodolojik açıdan zayıf yaklaşımlar öne gelmektedir ki belgelerde yer alan karışık değişim ağlarını incelerken, Akdeniz'in dört bir yanından gelen gurbetçiler, firariler, maceracılar ve işçi göçmenleri gibi çeşitli insanlar birincil kaynaklarda yer alırken kayıp unsurlar ve keşfedilmemiş bağlantıların ikincil ve alt-kaynaklarla sınırlandırılmasıdır. Ancak, daha önce bölgenin demografik tarihini araştıranların bilimsel ilgisizliğinin başka nedenleri de vardır. Doğrudan bağlantılı olarak, modern Mağrip üzerine araştıran milliyetçi tarihçilerin eserleri birbirini dışlayan ikili ("sömürgeci"- "sömürgeleştirilmiş" veya Fransa ve Fransızlara karşı inşa edilen İslam ve Arapça'ya dayanan ideolojik Mağrip'li siyasi ve kültürel kimliği) bakış açıları üzerinden kavramsallaştırmaları ve bunun bir neticesi olarak Kuzey Afrika'yı vatan gören yüz binlerce Avrupalı'yı görmezden gelmeleri ki yaklaşık 1900 yılına kadar da bu kesim "tam olarak Fransız olmayan", "Tam olarak Avrupalı olmayan", kimsenin istemediği tarihi temsil etmekteydi. Aynı zamanda Fransa'da Kuzey Afrika tarihinin 1962'den sonra solcu akademisyenlerince incelendiği ölçüde, Avrupalıları gayrimeşru işgalciler olarak gördükleri için iki ciltlik 'Cezayir Tarihi' setinin %10'dan azı göçmen yerleşimcileri ele almaktadır. Bu durum konuyu ele alan araştırmaların yapısal olarak kusurluluğunu iyice gün yüzüne çıkarmaktadır.

İşte bütün bunların arasında, Fransa'nın Cezayir'i işgal ettiği 1830 yılından 1881 yılına kadar uzanan dönemde, özellikle başkent olmak üzere, Tunus'u odak noktası olarak alan bu çalışmada, orta Akdeniz koridorundaki göçmenler ve hareketlilikler tarafından oluşturulan bir sınır bölgesi toplumunun (veya toplumlarının) yeniden okunması amaçlanmaktadır. Kitap, 19. yüzyıl Tunus'una kadar çeşitli türden nüfus hareketlerine, sömürge dönemine dayanan derin sosyal değişimlerin tetiklediği sömürge devletinin doğasına güçlü bir şekilde işaret etmekte, aynı zamanda Tunusluların göçmenlere nasıl baktıklarını ve onlarla nasıl etkileşime girdiklerini/onlarla nasıl “başa çıktıklarını” anlamayı hedeflemektedir. Eserin diğer bir amacı ise, sınır bölgesi toplumunun nasıl ortaya çıktığını ve bunun uzun vadede Tunus tarihi için ne anlama geldiğini takip etmektir. Üstelik yazar bu araştırmanın da sömürge Cezayir, sömürge öncesi ve sömürge Tunus ve Trablus-Libya'daki çok çeşitli İtalyan toplulukları üzerine yapılan bir İtalyan çalışması olduğu iddia edilmektedir.

Kavramsal olarak, problem-merkezli anlatma biçimini izleyen eser 1820'lerden itibaren sonraki on yılların dönüşümlerini anlayamaya çalışmaktadır. Kaynak yetersizliğinden ilk altı bölüm prosopografik ilerlerken, son üç bölüm daha çok bireysel yaşam hikayelerinin ayrıntılı takibindedir. Böylelikle, kitabın ilk bölümü başkent Tunus'un coğrafi konumu ile bunun yol açtığı siyasi ve idari durumunu tanıtır ilçeler ve mahallelerini tasvir ederek gelen göçlerin en belirgin hedefi olan bu şehir halkının kendi toplulukları ile göçmenler arasında ne biçim ayırım yaptığına ve dil, din, kıyafet, meslek vb. kültürel unsurların kimliklerin oluşmasında ne gibi roller oynadığına değinmektedir. İkinci bölümde ise, orta Akdeniz koridorunda uzun süredir devam eden seyahat ve hareketliliği de göz önünde bulundurularak ekonomik ve sıra dışı göçmenlerin Akdenizin kuzey kenarını veya adalarını Cezayir ve Tunus'a yerleşmek üzere terk etmesine iten çoklu faktörleri çözümlenmektedir. Ayrıca eleştireci bir bakış açısıyla hem Kuzey Afrika, Avrupa ve Osmanlı'yı dair çalışmaları hem de göçler ve göçmenlerle ilgili bazı araştırmaları yeniden gözden geçirmektedir. Okuyucu, dördüncü ve beşinci bölümle beraber “Geçim Sağlama Üçlemesi'nin ilki olan üçüncü bölümde ele alınan teorik konulara gelince, köleliğin yasaklanmasının yarattığı koşullara dikkat çekerek göçmenler hatta şehrin yerlileri için iş yaratan toplumsal sınıf, cinsiyet, etnik veya ulusal köken gibi unsurların şekillendirdiği farklı ağ türleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bunun yanında, en iyi belgelenen sektörler arasında olan seçkin hanelerde ev işleri ve yerel konsoloslukların istihdamı, kadın ve erkeklerin ikisinin de himaye edilmesine ve küçük işletmeler kurmak için bir miktar sermaye sağlamaya bile varan mütevazı yollara olanaklar sundukları için vurgulanmaktadır. Dördüncü bölüm de ayrıca, Tunus'taki göçmenlerin sosyal dünyasının aşağı yukarı yerli yoksulların dünyasından farklı olarak görülmemesi gerektiği savunularak alt sınıfların neden istikrarlı bir çalışma hayatı kuramadıkları analiz edilmektedir. Beşinci bölümde, “yeraltı ekonomik sektörlerin” gelişimini hareketli nüfuslarla ilişkilendirilmekte, yükselen kaçakçılığın belirli türdeki mesleklerle, özellikle de balıkçılık gibi, denize bağlı mesleklerle bağlantılı olduğu savunulmaktadır. Böylece kitabın odak noktasına küresel emek hareketleri de girmektedir. Bununla beraber, kaçakçılığın genellikle yasal ile yasadışı arasındaki ayrımları bulanıklaştıran tavernacılık, ulaşım, balıkçılık veya çiftçiliğin meşru hane ekonomisine entegre edilmesine, fuhuşun başka bir tür kaçakçılık oluşturmasına da dikkat çekilmekte, Hüseyini Devleti'nin artık

bu illegal sınırları etkin bir şekilde denetleyemediğinde ahlaki sermayesini nasıl kaybettiği takip edilmektedir. Altıncı bölümde ise, süper güçlerin Kuzey Afrika üzerindeki rekabeti sırasında, Tunus'a yığılan Akdeniz ötesi göçlerini, kaçak ticaret yüzünden komşuların yetkilileriyle meydana gelen çözülemez hukuk ve sosyal düzen sıkıntılarının nasıl doğduğunu irdelemektedir. Böylece yasal çoğulculukla ilgili ele alınan bir dizi sorunu gündeme getirmektedir. Teorik olarak bu bölüm yasal çoğulculuk hakkındaki dönemin güncel düşüncelerini göz önüne almakta, yabancılarla beraber şehrin yerli halkının adalet aradığı kurumların etnografyasını ve bu toplumsal alanlara ilişkin inançları, ritüelleri ve uygulamaları barından daha karmaşık bir hukuk kültürü sonucu oluşan anlaşmazlıkları analiz etmektedir. Nihayet altıncı bölüm, sömürge devletinin yasal çoğulculuk kültüründen kopuşu kışkırtarak birleşik bir hukuk sistemi kurmada başarılı olup olmadığını veya kopuşun daha sonra gelip gelmediğini görmek için okuyucuyu geleneksel dönemlendirmelerin zamansal sınırlarının ötesine geçmeye zorlayan bir kısım ile sonlanmaktadır.

Teorik düzeyde cinsiyete ve imparatorluğa özel bir önem vererek küresel misyoner toplumlar hakkındaki literatürü yeniden ele alan yedinci bölüm, bunların sömürge devleti üzerindeki sonuçlarının araştırılabilmesi için erken sömürge dönemine kadar uzanmaktadır. Buna ek olarak göçle gelen misyonerleri incelerken, Hüseyin devletinden himaye arayan ve yerel topluma asimile olan 'Saint-Joseph de l'Apparition'un Kızkardeşleri' adlı bir Fransız cemaatine ve Ahmed Bey'in bu cemaate Tunus'ta sağladığı karşılamanın Katolik yerleşiminin genişlemesi ve büyük çapta kolera salgını sırasında bile toplumsal düzene nasıl bağlı olduğu da açıklanmaktadır. Göçlerin yerel, melez ve gurbetçi seçkinleri nasıl etkilediğine, bu sınıfların toplumsallaşmalarının haneler, kadınlar ve cinsiyet perspektifinden incelendiği sekizinci bölümde, çok sayı ve çeşitte bireyleri içine alan soylu haremelerin "hane halkı bürokrasisi" tarzında örgütlenmiş bir devlet için nasıl bir temel olduğu tartışılmaktadır. Nitekim uluslararası diplomasi için kritik alanlar sayılan saray ziyaretleri, Avrupalı ve Tunuslu seçkinlerin katıldığı deniz banyoları ve eğlencelerin, kadınlar tarafından yönetildiğine ve doğası gereği genellikle çapraz politik ilişkiler yarattığına bu bölümde vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda hidroterapi alanlarında su tedavileri için Avrupalıları Kuzey Afrika'ya çeken turizmden bahsetmekte, bunun dahası da entrikacılar tarafından din, sosyal sınıf ve "ırk"a göre ayrılmış bir alana dönüştürülmesine çalışılan bu kolektif tezahürleri, sömürge devleti üzerinde güçlü bir etki yarattığına göz atmaktadır. Son olarak dokuzuncu bölümde, tarihte Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa olarak anılan Kafkas doğumlu bir kölenin biyografisi yeniden yorumlanmaktadır. Bu Çerkes kölenin hayatı göç çağının bir sembolü olması açısından Müslüman Akdeniz'in nasıl çağdaşlaştığının bir örneği olarak gözden geçirilmektedir. Mağrip'in en eski modern eğitim kurumlarından Sadikiyye Koleji'nin ve Arap dünyasının bir ilki olan 1861 'Ahd-ül Eman' (Güvenlik Andı) Anayasasının oluşturulmalarında en büyük katkı sahibi olan, Tunus'un modernizminde en önemli adımları atarak kölelikten Tunus'ta ve daha sonra İstanbul'da devlet hizmetinde çalışan, kuşağının en özgün Müslüman düşünürlerinden biri olarak tanınmış olan Paşanın yolculuğu, orta Akdeniz koridorunun bir sınır bölgesi toplumundaki işleyen dönüşümlerin önemli bir göstergesi olarak görülmektedir. Böylece hatırlatacak olursak eser, 19. yüzyıl Kuzey Afrika veya Akdeniz ötesi hareketlilikleriyle ilgili nihai bir çalışma olmaktan ziyade gelecek araştırmalar için yol göstermeyi amaçlayan bir başlangıç yolculuğunu temsil edecek olması hedeflenmektedir.

Kitap, okuyucuların zihninde Cezayir ve Tunus'u dış dünyadan bağımsız olağanüstü örnekler olarak tasvir etmediği için Kuzey Afrika ve özellikle Tunus'un devlet ve toplum yapısı hakkında bilgisi olmayan okurlara bir giriş kitabı olarak tavsiye edilebilir. Mağrip ve Tunus'un sosyo-politik ahvalinin tam anlaşılması Akdeniz memleketlerinin siyasi ve iktisadi durumuna, idari yapısının açıklanması ise Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinin arasındaki konumuna ve özellikle uzun 19. yüzyılın 'Kuzeydeki Avrupa' ile 'Güneydeki İslam diyarları' arasındaki değişen toplumsal-ekonomik ilişkiye göz atmayı gerektirmektedir.

Çalışma, Tunus devletinin tarihsel olarak üzerine kurulduğu maddi ve sosyal temelleri; şehirlerin stratejik konumları, ekonomileri ve onlara bağlı alanlar gibi genel yapısal özelliklerini tanıtarak, ülkenin tarihsel kentleşme oranlarına ve seçkinler için bir cazibe merkezi olan Tunus şehrinin başında olduğu bu kentsel sistemin hiyerarşik doğasına gerektiği yapısal bir bütünlük içinde başarılı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca, araştırmanın en önemli ve ilginç noktalarından olan Kuzey Afrika nüfusunun azlığı konusunda, İbn Haldun'un Mukaddime kitabının bu konuyu ele aldığı 'Dünyanın Kuzey Kısmının Güney Kısmından Daha Bayındır' bölümünden esinlenerek Akdeniz'in güney yakasını bu hale getiren doğal faktörlerin tartışılması kitaba özgünlük katabilecek noktalardan biri olabilirdi. İleride yapılacak benzer çalışmaların coğrafya ile nüfus ve ekonominin bağlantısını ele alan bir zeminde Kuzey Afrika toplumlarını tartışması literatür önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacaktır.